

Regény Csiki-módra

KÉSEI LEVÉL CSIKI LÁSZLÓNAK
A „TITKOS FEGYVEREK” ÜGYÉBEN

„... Következményeket fogok törni az igazság bányáiban,
amíg csak meggebedek.”

Lászlóffy Aladár

Kedves László!

Valamikor, induló költő voltál, amikor méricskéltem szavaidat, strófaidat. Elégedetlenül, mert átlag feletti tehetségedhez mérten. Aztán sorra jöttek köteteid: novella, dráma, regény, újra vers — közben otthonról hazatelepedés. Közegváltások és tragédiák. S egyszer csak megteremtetted, vagy inkább világra hoztad ezt a munkát. Milyen rég lehettél terhes vele! Esmélésed óta? Előző írói nyomok szerint is: hordoztad. Most, hogy átítat a *Titkos fegyverek* (Magvető, 1988) fogva tartó, jótékony varázsa, hajlok arra gondolni: vajon nem azért volt-e minden eddigi emberi-írói kálváriád, hányódtatásod, hogy ez, így, egyszer megszülethessen? Kegyetlen a fogalmazás? Méltánytalan többi szellemi gyermekeddel szemben? Lehet. Elfogulttá tesz ez a regényed, amely most évek múltán újraolvasáskor még erőteljesebben hat, mint először.

Immár négy éve annak, hogy megjelent. Számomra most válik még szembetűnőbbé, értékét növeli, hogy a közelmúlt hatalmas történelmi változásai előtt keletkezett. 1988-ban élénk visszhangot keltett, értő elemzéseket olvashattunk róla. Mégis, úgy érzem, hogy most, generális változások után és közepette (s újabb, kiváló regényeid után is) — közelebb a majdani utókorhoz — érdemes visszatérni e hitem szerint nem mulandó műhöz. Óhatatlan visszautalásokkal, idézve kollégák kitűnő meglátásait, úgy vélem, még mindig van keresni ösztökélő, nyugtalanító titka a *Titkos fegyverek*nek.

Mi az?

A történet?

Önmagában is lehetne fő vonzerő. Megeleveníti, „megszemélyesíti mintegy a trianoni békekötés és az ötvenes évek közötti magyar történelmet”¹ + romániai magyar történelmet. A második világháború után a hajdani kántortanítónő menekülésre kényszerül kisfiával egy erdélyi kis faluból. Kitelepítés veszélye is fenyegeti — német neve miatt —, meg a helyi káplán ellen folytatott perbe is belekeveredik. Állandó zaklatásoknak van kitéve az egyedülálló, szép, megélhetés nélkül maradt asszony. Férje, a fiú apja hadifogoly volt, majd egy távoli építőtelepen dolgozik, Gyergyószentmiklós közelében. Gyakorlatilag elhagyta családját. A fiatal tanítónő egyetlen támasza — miután saját rokonai Magyarországon élnek, az apai nagymama pedig elzárkózik előle — a volt jegyző, a kis termetű Jenő, aki reménytelenül szerelmes belé. Ő menti fiával együtt Bukarestbe, a nyugdíjas francia mérnök: Jules bácsi lakásába, mert itt él saját anyja, Mária néni, a „ribanc”, akinek ő zabigyerke, s aki „Előbb nerckeppet viselt követségi fogadásokon, aztán kapott egy trafikot.” Korábban e házhoz került cselédként, Székelyföldről Mária nőtestvére: Róza néni.

Ebbe a közegbe kerül a könyv főszereplője és elbeszélője, a tizéves Tibi. Itt keresgeti, emésztli az idegen világ, s embereinek titkait, itt álmodozik, emlékezik falujára, apjára — mignem Jules bácsi halála, alapvető fordulatok után anyjával együtt visszatérnek oda, ahonnan elindultak.

Szintén jogos érdeklődést kelthet. 1954 nyara Bukarestben. Itt, bár csak egy városi bér-lakás szobáiban, padlásterén járunk, időnként a trafikban, utcán — mégis, mint egzotikus szigetre, begyűlnek az eltűnő és keletkező rendszer jellegzetes díszletei, alakjai. Jules mőszió — valamikor a ház, most a lakás ura — feltehetően fiatal korában települt át, az első világháború után, a francia—román barátság jegyében, diplomáciai közvetítőként. Erre a múltra, s a '45 után külföldre távozó Mihály királlyal való kapcsolatra a regény idején már csak a megkopott, hervadó hajdani udvarhölgyek szertartásos csütörtöki kávézásai emlékeztetnek. Mint ahogy a román királyság korabeli életet, a volt párizsi úr életmódját csupán a bútorok, perszazőnyek, ezüstök, márkás porcelánok őrzik; padlásról előkerült frakkok, naponta illatos fürdők, időnként csokorra kötött lyoni nyakkendő, s a lakásban szertekőszáló számi macskák. A múltnak ezek közé a maradványai közé jön cselédnek Róza néni, feleségnek Mária néni. Később helyet kap Ducu bácsi is, a román úr, akinek a hírhedt Doftánán verhettek ki a fogait, s rejtőznie kell. Felbukkan a vasművésztől emléke is, már átfestett fényképként. Hirt kapunk a nagy természetátalakító vállalkozásokról: az emberáldozatok tömegét eltüntető, rettegett Duna-csatornáról; hatalmas gát építéséről, amely megfordítja a patak folyását, tönkreteszi a jól működő csángó vízi fűrészmalmokat. Tibi apja is a gátnál dolgozik, e kor teremtette bizarr társaságban: volt főjegyzőkkel, egyéb értelmiségiekkel, s a megszüntetett gyergyószentmiklósi bordélyház ide került hölgyeivel. Az elhagyni kényszerült falu égő emléke egy hazug per, amelyben a káplánt elsóáldozó kislányok megrontásával vádolják. S az a Sanyi doktor szolgáltatja ehhez a hamis igazolványokat, aki titkon a hegyi munkásokat gyógyítja; s belehal a bűnét elkésve jóvá tenni próbáló igyekezetébe. Hirt kapunk a fenyegetéssel nem sikerülő, de csellel mégis létrehozott szövetkezetekről Székelyföldön; s arról is, hogy a csel szerzőjét — aki éppen Tibi apja — milyen eltökélt, néma kegyetlenséggel büntetik földijei. Egy bukaresti augusztus 23-i felvonulás, népiünnepély kaval-kádja mintegy betetőzi, összegezi a körképet. Ekkor — s a magyar futballválogatott világ-bajnoki vereségének évében — derül ki az is, hogy a híres román futballkapus: Radu II., akinek edzéseit naponta érdeklődve nézi Tibi a padlásablakból, titkos megfigyelőként is működik, Ducu bácsit tartja szemmel.

Kis román panoptikum 1920—1954? Igaz, de nem egészen, nem így. Az elmondottak mind benne rejlenek a regényben, de felsorakoztatásuk rekonstrukció eredménye. A mozaikdarabok összeillesztésénél több, élesszemű és avatott kollégám munkáját összegeztem csupán, akik kikövetkeztetésekkel egészítették, azonosították adatszerűvé a mű lényegéhez tartozóan elmosódó, jelzészzerű utalásait.² A mű lényegéhez az tartozik, hogy mindez kevéssé adatszerűen, bizonyos, fontos homályossággal, latens módra található meg benne.

A szereplők

lennének a titok hordozói? Felbukkanásuk módja hasonló a jelzett politikai történe-sekéhez. Annál inkább, mert valamennyi magánéletet közvetlenül átsző, átmetsz ennek az időszaknak rendszert változtató fordulata. Konkrét, de jelképesnek is tekinthető Jenő bácsi határ által kettévágott faluja, ahol „...budira már idegenbe jártam. ...Néztem a konyha-kertet. Annak is más országban volt egyharmada.”

Mint az emlékek és történések egymásba bogozódó szálainál, úgy a lakásban össze-gyűlő, élményekben, emlékekben megjelenő emberek együttese is tarka egyveleget mutat. Egymástól földrajzilag, társadalmilag, szellemileg távol eső férfiak, nők, gyerekek kerülnek egymás mellé — már ebben az összesodródásban is képviselve közelmúltjuk sorsfordító önkényeit. Egy részük megjelenítésénél mintegy meghatározó is a marionettszerűség. Az apró, púderos udvarhölgyek úgy festenek, mint „selyemből varrott babák, melyekből ki-látszik a rózsaszínű férc”. — „Lehet, hogy azért fogyott ki a rizs az üzletekből, s talán az

összes lisztet ők kenték a két királyt látott arcukra.” — vélekedik Tibi. Jules bácsi szintén bábszerű „finomka ráncai”-val az „úriasan apró tokáján”; csendes, óraműszerű szokásaival, délutáni szunyókálásaival, „Ő maga is selyemből és porcelánból készült szinte”. „Ráillett egy cukortartóra, kibirta volna ott mozdulatlanul, hogy akár fejénél fogva felemeljék és kikanalazzák alóla az édességet.” A szomszéd lakásból átjáró román játszótárs: Gogu, akitől a nyelvet, közelebről „a demokráciát, az asztalt és a nemi szerveket” tanulja, sörbetet szopogatva — ugyancsak egy-egy ismétlődő gesztusával válik emlékezetessé. Megcsodálja merészségét, amint klottgatyáját letolva a „kerek padlásszobaablakon is kimeresztette fehéren maradt fenekét, ha az utca túloldalán valamelyik udvarhölgy kinézett az ablakon”.

A regény főalakjaira is kiterjed ez a sajátos diszletszerűség. Pontosabban: szerepükben, jellegükben váltakozik a fantomszerű tünemény és élő, cselekvő lény hatása. Találón állapítja meg Alföldy Jenő, hogy Csiki László a személyiségmegkettőzés vagy sokszorozás szakembereként mutatkozik. Hozzátenném: a regényfigurák mintegy sorsuk, helyzetük, szemléiségük, kényszerpályáik zavara kivetítéseként jelennek meg ilyen kettősen. Ennek egyik kiríó példája az, amikor többször különös kettészeltségük látványa jelenik meg Tibi előtt. „...így látszott, a kávé tálca kettőbe vágja Mária nénit: mintha saját felsőtestét hozná be az eédlőbe, a Megejtett Búbanat avagy az Ismeretlen Anya mellszobrát.” Hasonló kétféle-ségben tűnik fel Róza néni is adott pillanatban; Ducu úr fejét mintha szája vágta volna kettőbe: kalauz- és bohócarcra; a villamos utasai is olyanok az ablakban, mint album fényképei. A bukaresti ház lakóinak viselkedését is alapvetően két részre osztja előbb a hallgatás, majda hirtelen megindul beszédözön, a monológok sora. A „némaságból kimenekültek, mint egy égő cirkusból, különféle álruhákban, és a levegőn ráégett arcukra a maszk.” A cirkusz, álruha, maszk állandó, változatos jelenléte a szokatlan sorsszerepjátzás kényszeréből akad. A kislány legsúlyosabban az anya és apa képének átváltozásai érintik. A hányattaások során az eszményt esendőnek, a biztonság forrását gyámoltalannak kell megismerni. De a legteljesebb páfordulás Jenő bácsié, őt éri a legváratlanabb meghökkenés. Ő, akiek kisebbségérzete ellenében legfőbb menedéke volt nemzeti büszkesége, a tudat, hogy „sei lófök voltak és meveysirral kenték a sebeiket” — megett férfiként értesül anyjától: valdi apja a román prefektus volt. Ez a tény visszamenőleg visszajára fordítja, bohócságálással üresíti mindazt a büszkélkedést, amelyet addig legszentebbnek vélt.

A kettőségek egybevágnak az ábrázolásmód egészét jellemző vonásokkal. Azzal a kettőséggel, amelyet a regény interpretátorai más-más oldalról láttatnak, s különféleképpen neveznek meg. „Reális” és „fantasztikus”, „közeli” és mégis „egzotikus” a figurálarajza Hima Gabriella szerint; „színlapszerű” majd „távlat és fénytörés” segítségével jellemezett alakokat látunk Csapody Miklós észrevétele nyomán; hol eposzi világnak, hol panotikumnak vagyunk nézői — figyelmeztet Zimonyi Zoltán. Zimonyi fogalmazza meg így az elbeszélásmód specifikumát: Csiki László nem leemel a tükröt a valóságról, hanem újbb tükröt helyez rá. Az eredmény, az olvasói élmény egyik jó láttelete: „A történet a figurákn át hatja át a regényt.” (Villányi László)

Minezen túl (és mindezen belül is) — ahogy szintén minden kritikában különböző súllyal fenerül — a kulcs a titkos fegyvereket fürkésző hős és narrátor, és az író egyedi kapcsolata mindkettőjükkel.

Tibi: a téves főszereplő-narrátor

Hoz vezetnek a szálak. Ő az, aki lát és láttat. Az ő szemében tükröződnek az alakok, az események, a színhelyek úgy, ahogy itt megismerjük. Az ő személyére, „szemüvegjére” utalnak felsorolt kettőségek, nagyítások—kicsinyítések; eszményítések—torzítások, „mitizálások és mítoszrombolások”, néhol „békaperspektíva”, vagy „halszemlencsével” láttatás (Alföldy Jenő kitűnő megjelölése).⁵

Ki ez a fiú? Joggal gyanúsítható azzal, hogy az író gyermekkori énjének alteregója. Szinte túlságosan is közvetlen bizonyíték erre az író saját kijelentése: Bukarestben volt tízévesen akkor, „néhány hónap egyetlen tankönyvvel”⁶ (ezt a tankönyvet is megtalálhatjuk a regényben). Mégis: sokkal kevesebb és sokkal több, főként szövevényesebb, rafináltabb és egyszerűbb a kapcsolat az író Csiki László és a Tibi nevű kisfiú között. A *Titikos fegyverek* elemzőinek érzékeny megállapításai lényegükben egybehangzóak: változókéony, de gyerekoptikán át láttat az író; annak a szemével, aki „éli, de nem tudja” világát, mintegy elérési korban van; fiú, aki a férfi tudatával rendezi élményeit; koraérett, aki önálló tapasztalatait szegezi szembe a felnőttmagyarázatokkal. (Csapody M., Zimonyi Z., Villáyi L., Hima G.)⁷ Ugyanakkor ez a fiú azonos is, nem is az íróval; hiszen az emlékezésem belül a stilizálás, az „írói világteremtés” játssza a főszerepet (Alföldy J.). Azaz: elbeszélő és aős nem azonos — figyelmeztet Zimonyi —, a látszat ellenére különböznek. Kettejük eltérése a nézőpont finom időbeli elmozdításaként jelenik meg: ami a hősnek jelenkor, az az íbe-szélőnek múlt.

Mіндеzen belül néhány sarkalatosnak látott pontot emelek ki. Azt, hogy a találó megfigyelések legtöbbje paradoxonszerű. Amint az az igen fontosnak vélt észrevétel (Alföldy Jenőé), mely szerint én és nem én külön is válik, össze is mosódik az író alkotta naráció-technikában. Másfelől azt, ami különös eredménye a más-más oldalról jellemzett látatásmódnak. Eszerint az író, miközben az események, figurák felszínére tekint, azt tükrözi, aközben távlati segítségével *alájuk* tekint (Csapody), illetve *kivülről, felülről* képe: megpillantani (Alföldy). Továbbegészíteném: nemcsak a jelenségek alá tekint, hanem *nőgójuk és mélyeikbe* is; nemcsak *kivülről, felülről* lát, hanem *belülről* is — éppen a maga „afinált naivitásával”. A *Titikos fegyverek* narrátorának szeme többszögű tükör, láthatatlau kaleidoszkópszerű, prizma jellegű. Egyszerű, mint a légy szeme. S ehhez ösztön-közélemben is rokon.

E látásmód kulcsa: Tibi személye. A tízéves fiú, aki az író különleges teremtménye. Ízig-vérig életeli, lírai-epikai hiteli — miközben rejtett művészi bravúrok hordozja. Fiúgyerek ő, kicsi még, éretlen, tudatlan — de itt és most, a szemünk láttára nő, érik, tapasztal. Nem mindennapi körülmények, fizikai és szellemi terhelések között. A regény tkinthető próbatételek szakadatlan sorozatának: a férfiszerepre készülés fokozatainak. (Sásztvay Tünde „becsületpróbáló” jelzője igen helyénvaló,⁸ de még erőteljesebben aláhúzható.) Ősi: népmesei, mitikus mintákkal rokon, igen sajátos változatban. Egyféle szerkeze, eszmei középpont az apánál tett látogatás a hegyen. Akart-akaratlan „beavatási szertrrás” ez, éppen nem szakrális, hanem többszörösen szentségtörő határátlépések soraként. De nemcsak ez, hanem az idegen város, lakás új és új találkozásai, váratlan helyzetei, s aár még a legköznapibb mozzanatok (például a fürdés problémái); akár a felnőttek rázúdó monológjai is próbatételek. Rendhagyó feltételek között fel kell találnia magát, meg ell állnia a helyét. Többször gyerek létére férfiként kell(ene) megmutatkoznia. (Róza nei idétlen nőiessége nem kisebb megpróbáltatás, mint anyja gyámoltalan hozzáfordulása a afikban). Tibi így a regény folyamán újra meg újra gyerek és felnőtt, fiú és férfi *között* van, s ezt a köztességet felfokozza apátlanságának élménye, a találkozási kísérlet kudarc. Jellemző módon éppen e csalódásteli kirándulás nyomán fogalmazza meg, milyének is a férfiak? S paradoxonszerűen ez a „férfi”-kép tipikusan a gyermek alkotta, szépített világ, amelyben ott a készülő férfi is, aki dacosan szembeszegül a kiábrándulással. Eszerint a férfiak mind bátrak, nem függnek semmitől. „...magukban járnak, de mindenki köszc mindenkinek. Egyebet nemigen beszélnek. Úgyis tudnak mindent.”

Felnőtt- és gyerekviszonylatok között mozog: mutál a mű egésze, a kétféleléniségét egy harmadik, művészi szinten villództatva, mesterien. Kiváló írói cselnek bizonyul. Így például Tibi, aki térben, időben, lehetőségeiben igen körülhatárolt közegben mozog, e vibráló önarcképén és környezettüközésén keresztül távolságok, tág esélyek megjelátője lesz.

Hordozója egy helyzetnek, amely jelenvalóságában feltorlódott múlt; előzmények összepréselődése. Tibi maga is megtestesült „következmény”, egy sor történelmi, etnikai, politikai konzekvencia folytatása, elviselője. Az okok, „titkos fegyverek” fürkésztésével, megértésigényével: leendő tudatosítója. Az idegenbe cseppent gyerek fogékonyságával, feszült figyelmével, éber életösztönével, élénk képzeletével nemcsak a tudott, látott, hallott — hanem a nem tudott, nem látott, nem hallott; a pusztán sejtett, kikövetkeztetni próbált külső-belső történések, tények, furcsaságok érzékeny nyomonkövetője. A hallottakat kiegészíti az elhallgatottakkal; a kimondottakat a kimondatlanokkal. Nem pusztán azért, mert az akart-akaratlan hallgatóság, lesekedés mindig jelen van e különös együttélésben. Még inkább az érintetlenség animális szimatai okán. Szagok és érintések, viszolygások és vonzások, simogatások és elhúzódasok tudatelőttés csápjáival is tájékozódik.

Így míg a felnőtteket gyermekmódon tükrözi, s a gyereket, önmagát is a felnőttek szemével láttatja — mindkét módot idézőjelbe teteti. Tibi szemébe vetődik világa — s világába ő maga, lefegyverző „közvetlenséggel”, mely láthatlan áttételeket sűrít. Ez a valódi gyerek/kvázi-gyerek, valódi alteregó/kvázi-alteregó nézőpont speciális, Csiki-féle elbeszélésépítikai eszköztár kulcsa lesz. Esetlegesen, szeszélyesen, lazán kezeli az élményeket, de csupán lát szólag. Valójában ugyancsak szigorú, szorongóan feszült figyelem, önvédelmi készenlét áll résen. Tényekre világítása egyszerre lesz éles és homályos, fátylakon áttetsző. Érzékelése nyers és éteri. Felfogása pátoszt nélkülöző, mégis, azt meg nem tagadó. Tárgyait, embereit eltávolítja és beközelíti, mint fegyver a célpontot. Az író kikovácsolja e rejtegető, rejtőködő, bujkáló világ speciális megőrzésére képes eszköztárat.

Apa és fiú

Az elmondottakat jól példázhatja egy — önmagában is mesteri — rész, az apánál tett látogatás. A gyerekvilág apró, pontos részletképeiből téveszthetetlenül egyedi kortükörkép áll elő.

Az anya elszánja magát, elindítja fiát, hogy személyesen találkozzon apjával; aki talán magánál tarthatná a nyárra, hogy megismerje, felvállalja alig látott, gyanakodva kezelt gyermekét. Sors, sőt sorsok döntője az út. De főként a fiú szémszögéből, az ő számára az. Látható és láthatatlan várákozás, rákészülés előzi meg az indulást. Körültekintő megfontalással, szegénységüktől telken: az eladott komódból pepita kiskabátot kap, bársony párnahuzatból lesz útszékja, benne kolbász, mind a büszkeség jele: lám, megvan mindenük. A beavatás ünnepélyességére utal az apától ittmaradt nyakkendő. Szekéren viszik a szomszédék, akik Moldovába járnak krumpfíért bort cserélni, átcsémpészni.

Szokatlan, a többi fiútól kinevetett viseletben; kialvatlanul, az izgalomtól sűrű tyúkuudvari pisilni járkálás után kezdődik el az út, amely egyre növekvő próbatételek sorozata. Ide-oda görgő hordók közt egyensúlyozva utazik, kifeszített karókkal kell távol tartania ezeket magától. Erőfeszítései közben teli torokból káromkodik, „akár egy igazi férfi”. Úgy száll le „síkosra izzadva”, mintha most született volna meg, újra „mintha görcsben vonagló izmok akarnának kilökní valahová”. S a fizikum próbája után sorra következnek a testi-lelki megmérettetések. Már a szekeresektől búcsúzza is hatásos, „történelmi” mondatokat fogalmaz: felnőtt szándék gyerekes bájjal. Mocsáron, nádon át, porosan, kimerülten baktat — üvegszilánk nyoma sajog talpában. Barakkok tetején meztelen napozó asszonyok közé érkezik, igazi, nehéz puskával löni tanul — alvás helyett; félig értett veszedelemből menekül futva. Kézről kézre adják, mint gazdátlan tárgyat, hosszan várákozik malterostalicskán, kispadon, amelyből szálla megy a combjába. De a legnagyobb próbatétel az, amikor végre — már végképp kitikkadtn, elgyengülve, éhesen, elbátortalanodva, félálomba merülve — megjelenik az apa — és találkozásuk nem több néhány mondatnál. „Őcsi”-nek szólítja, s hazaküldi nyomban az oly rég idekészülő gyereket. A balszerencse

fatális tetőzéseként éppen a várt nagy pillanat előtt, eltört verébtójas pottyán pepita kabátjára, s ott bűzlik. „...csak mosolyogtam rajta, mint a bölcс felnőttek” — mondja. Igen, az erejét meghaladó élmények tömege kényszerű bölcс felnöttségre érleli.

Semmiség, villanásnyi csupán maga a viszontlátás, amiért elindult, készült, szorongott, próbákat állt ki. S holott hamar kiderül: hiábavaló volt a nagy nekiszántság, mégis, nyomban menti illúziója morzsáit, bár gyerekesen, de már sejtett férfimód: cigarettákat kér apjától, s hajnalig, a szekeret várva, ezeket szívja — miközben boldogan gondol vissza a „csodálatos délután”-ra.

Meghiúsult a vállalkozás, de a próbákat kiállta. Nem kiskorúként viselkedik, hanem épülő önérzetét, büszkeségét mutatja fel — ösztönösen-tudatosan vállalva a mintául szolgáló hagyományt. Holott nagyon is tudatában van „poros *kis* kezének”, „megreccsenő *kis* súlyának” — nem sziszeg, mikor megszorítják pattanását, mikor beléme gy a szá lka, tagadja álmoságát, s a késő délutáni kérdésre — „nem vagy te éhes?” — csak így felel: „Van nekünk mindenünk, tessék csak hagyni.”

A fiú férfit formáz.

Egy mozaik: a ringlispil

Mintegy a regényt, a regényvilág egészét szimbolizáló jelenetsor az, amikor Jenő bácsi és Tibi együtt felülnek a körhintára. Szédítő és szédült élmény, öröm és ijedelem. Jellegzetessé teszi az is, hogy egymás mellé kerül a ringlispilt forgató, hatalmas torzszülött Ökörfejű Ion és a kicsinek született Jenő bácsi. Az „elefantiázisos” és „törpe” elrajzolásmódnak (Alföldy Jenő találó kiemelése), közvetlen és közvetett jelentéssikjainak is megjelenítői.

Jenő bácsi és Ökörfejű Ion között az oly szembetűnő ellentétesség hasonlóságokat takar. Mindketten a társadalom peremén létezönek, hátrányos helyzetűnek tudják magukat, olyannak, akiknek alamizsna a szeretet. Ugyanez egymás iránti rokonszen vük forrása is, a nemzetiségi különbözötség mögötti, mélyebb testvériségérzet. Ionnak az arca az, amit elfed kendövel (kendözéssel, álarccal a valódit — amelyik mennyiben azonos önmagával?). Elfedi, hogy megkímélje a körhintázókat önnön szörnyűsége látványától. S ez a „szörnyűség” egy ártatlan ember hamis látszata, hisz nem tehet arról, hogy így született, szenvedője csupán saját létezésének. Nem ötle kell félni (ő inkább jószívűen védi, óvja a hintázókat, Jenő bácsit ölében hozza, mikor rosszul lesz), hanem ő az, aki fél. Éles ellentéte a ringlispilen szóban megidéztet, valódi szörnyűségnek: a háborúnak. Párhuzamba állításuk bizarr. „Ökörfejű Ion olyan volt, mint a háború. Egyeseknek csak ingyenlátványosság. De ő is rettegett magától.”

Tibi akkor és úgy pillantja meg kendő nélkül Ion arcát, amikor és ahogyan Jenő bácsi ringlispilforgás közben, kiabálva elétárja anyja sorsának — arcának — átváltozását ráncossá, zokogóvá, kétségbeesetté, a háború idején. Ehhez az elbeszéléshez a körhinta felfokozott sebességéből és pálinkából együttesen meríti a bátorságot. Így idézi meg azt a szédült időt. „Olyan volt a házunk, mint ez a körhinta, semmit sem láttam, forgott velem az egész.” A viszonylatok, értékek félelmes kuszasága jelenik meg egyetlen mozzanatban, a már tragikusá fokozott groteszkben, amikor végül Ion Jenő bácsit négykézlábra állítja, aki így ismételteti századszorra „a padlónak: — Éljen a haza.”

Az egész ringlispilélmény, mint az ott elmondott történet is, telitődik többszörösen, s kimondatlanul — szégyennel. Kifejezése rövid: „Soha többé nem ültünk falóra ketten Jenő bácsival.”

Regény — „Csiki-módra”

Ahogy a szereplők a színhelytől, s mindőjük a látásmódtól; a látásmód pedig a szugesztív, sajátos narrátor-főszereplőtől, annak is a gyerek—felnött voltától, „mutalásáttól” elválaszthatatlan, úgy ez a szerves, belső összefüggésrend vonatkozik a *Tiltott fegyve-*

rek konstrukciójának egészére is. A választott tárgy, az adott események éppúgy, mint előadásmódjuk, dramatisztikuságuk, látszólag szeszélyes epizódról epizódra, élményről emlékre váltásaik egyedi, élő egységet alkotnak. A felépítés lényege az önforma megteremtése. Lírai epika — epikai líra ez, amelyen belül az író külön gonddal bánik az érzelmekkel. Író és tárgya, narrátora, története — egy húron pendülnek. Költőien személyes, s ugyanakkor e személyességet tárgyi módon valósítja meg. Olyan hitellel, érzékletességgel hozza közeliünkbe Tibit, hogy szinte pissenését halljuk, leheletét érezzük. S rajta keresztül, elrajzoltóságuktól külön elevenséget nyernek a többiek. Hasonlíthatatlan közeget teremt így: meghittet, mégis kíméletlenül lemeztelenítet. Mindez csak az adott, elhallgatásaiban is közölni képes, hihetetlenül tömör, izes, nagy kollektív múltat hordozó, mégis egyszemélyi varázsú nyelven jöhet létre.

Az egész regény, így, együtt: Csiki-találmány. Egyfelől: meseminta, megfordítva. Jelen vannak a népmesei elemek, felbukkannak a szabályok, csak hogy úgy, amint éppen nem érvényesülnek, csütörtököt mondanak, felrúgták őket. Miként a kiemelt látogatásrészben: a várakozások, elvárások hiábavalóaknak bizonyulnak. Nem teljesülnek be. A helyzet, az élet — más. Ez vonatkozik a regény történelmi expozíciójára — (de már a történetünk előtti időre is, s a regény belső, apró történelmi utalásaira) — egyenként a regényalakok sors-élet-alakulásaira. Riadtan, sebezhetőségükben mutatkoznak az emberek, mintegy „bőrükből”: szokott otthonukból kivetkőzve; hevenyészett feltételek között, mintegy inkognitótételek élve. S a Bukarestben, hegyekben, padláson bujkálások közt a rejtőzködők számára legrejtettebb, a mindig és titkon jelenlevő „sóvár szeretet”.⁹ A háború sokkjai után, a kitelepítések, elhurcolások, építőtelepek, plakátok világában durvaság, közöny, ridegség, legénykedés a viselkedés felülete. A csordultig telt gyengédségvágy eldugott, csak egy-egy elvétett mozzanatban árulja el létét: megismíjtják a gyerek haját, elsíriák magukat. Ezek a „lány részek” mintha a regény közepén megőrzött tartalmakként maradnának fenn. Mintha úgy védéné lágyságukat, lényegüket a könyv megalkotott bőre, miként a tojás lány részeit a tojás héj sommázza. Törekényen, de töretlenül. Tág körű asszociációval együtt idevágó az, amit akkor fogalmaz meg az író, amikor a maga körül székerrudat forgató, akaratlan gyilkosról szól, arról, aki így a körébe belépő kedves komáját öli meg. ....A mag köré puha gyümölcs nő. Ilyenek vagyunk. Nem szabad hozzánk közeledni, a lány részek veszélyesek.” Ilyen „lány rész” maga a fiú, a fiú-én világával ismerkedése. Benne maga az emberi személyesség jelenik meg, mintegy „a priori”; csiraként hordja magában önértzetet és annak védelmét, magatartásnormák évszázados örökségét. E „lány részek” védelme a tét, erre ke-restetik „titkos fegyver” a gyilkolásközeli, látható és láthatatlan fegyverekkel teli világban.

E művészi burokként — „tojáshéjként” — születik meg az író összetéveszthetetlen, új regényepoetikája, új narrációs karakterjegyekkel. Sajátosságai jelzéséhez segíthetnek távoli párhuzamok. „Titkos birtok” ez, Tibi birtoka, asszociálhatja Alain-Fournier-t, de szembetűnő az éles eltérés: a yers, markáns, földközeli korrajz. Összevethető J. Joyce: *Ifjúkori önarcképe*nek hasonlóval kísérletével, ám a különbözőség akár a magatartás, a kifejezőmód, akár az egész regényszerkezet példázhatja. Bizvást közel hozhatja J. J. Rousseau vallomásainak „Intus et in cute” (belülről és a bőrödben, kívül-belül — mondhatnánk: szőröstül, bőrostül) mottóját, szándékát; a felnövekedésemény sebei, büszkesége, komikuma, fájdalma közös — csak itt többféle szempontból is cseppben tengert hordozva.

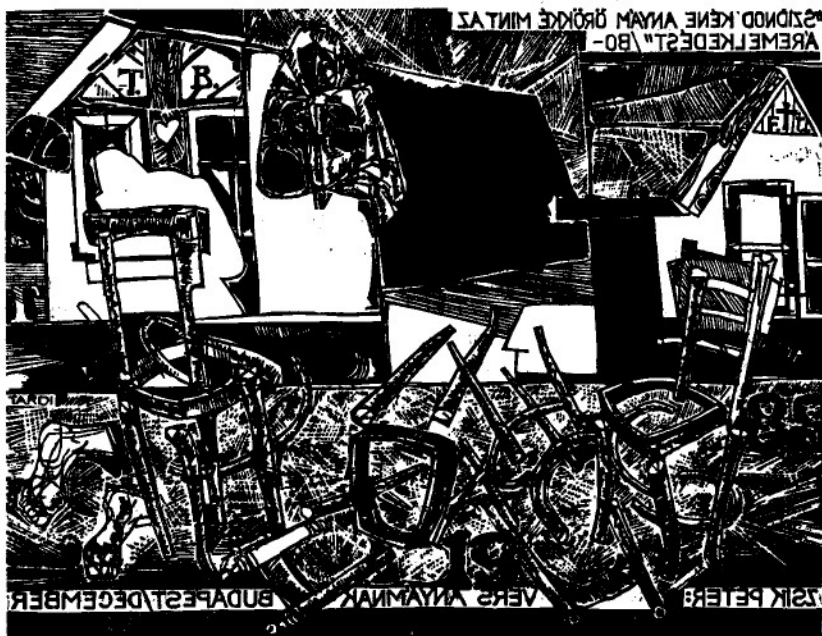
A maga nemében rémeklés ez, s azt a „maga nemét” maga teremtette meg.

Sajátos jelentéssűrítései akár az író által megadott vezérmotívum: a „titkos fegyverek” fonálán is követhetők. Találkozunk itt a szó legszorosabb értelmében titkolt fegyverekkel. A háborúból szerzett, s a harcok után előre beláthatatlan bonyodalmak, életvédelmek miatt eresz alá, pincébe, padlára, kucsába rejtett valódi fegyverekkel, még a gyerekeknel is ott van. Annak is tanúi lehetünk, amint felszínre kerülnek csoportok közösen rejtegetett puskái, lőszerei. („...semmire sem mentünk vele. Dobják el végre... Föladtuk.”) Titkos fegyverek

átvitt értelemben az okok is, a kényszerpályákra terelők. Ezeket kutatja, nyomozza töprengve Tibi. De legtitkosabb és legfontosabb fegyver — egyúttal a legátvittebb értelmű, s legszemélyesebb — a gyerek, a narrátor, egyben az író „szeme”; az, amit tárgyi formában is megjelenít: látcsőként. Tibi „csillagágyú”-nak hívja. Ez maga a látásmód, a művészi megörökítésnek, írói minőségnek az a foka, amelyet Csiki László éppen itt és most hoz világra. A könyv utolsó mondata így többféle értelemben is kulcs: a mozdulat maga kort idéző, katonákat, partizánokat, fegyveres polgárokat valóságból, filmekből; és e regény megírásának szándékát kép foglatatába helyező (miként egy középkori festő saját arcát oltárképe sa-kába csempészi): „Felszedjük a csomagokat, és elindulunk... Karom hajlatába akasztva a távcsövet viszem, akár egy fegyvert.”

JEGYZETEK

1. Zimonyi Zoltán: A megnevezés képessége, Új Írás, 1989/1, 126—128. l.
2. Zimonyi Zoltán: i. h.; Csapody Miklós: Kortárs, 1988/10, 159—161. l.; Hima Gabriella, Alföld, 1989/5, 75—77. l.; Villányi László, Életünk, 1989/12, 1144—1147. l.
3. Alföldy Jenő: Gyerekkori panoptikum, Élet és Irodalom, 1989/8, 11. l.
4. Hima Gabriella, Csapody Miklós, Zimonyi Zoltán, Villányi László i. h. ek.
5. Alföldy Jenő i. h.
6. A kétélű esély. Beszélgetés Csiki Lászlóval (Varga Imre), Életünk, 1989/12.
7. I. h. ek.
8. Császtvay Tünde: Kalandok kora, Új Írás, 1991/2.
9. Alföldy Jenő i. h.

TARDI SÁNDOR METSZETE